

KUNST OP LEVEN EN DOOD

Bart Vandenabeele

Kunst op leven en dood

Schopenhauer
tegen Nietzsche

P E L C K M A N S

voor Veerle, Sarah en Eline

Inhoud

Voorwoord	11
Inleiding	13
I. Schopenhauer en de kunst als contemplatie van het leven	23
1. Leven en werk	23
2. De objectiviteit van de kunst	33
3. Schopenhauers willoosheid en Kants belangeloosheid	39
4. De bijzondere waarde van de muziek	45
5. Schopenhauers pessimisme: over de tragedie en het menselijke (on)geluk	54
II. Nietzsche en de kunst als beaming van het leven	65
1. Leven en werk	65
2. De waarde van de tragedie en het lijden	69
a. Apollo en Dionysos	69
b. Het socratische en de ondergang van de tragedie	73
c. De esthetische rechtvaardiging van het bestaan	76
d. De tragedie als esthetische rechtvaardiging	81
3. Nietzsches kritiek op Schopenhauer in <i>De genealogie van de moraal</i>	85
4. Kunst en de goede wil tot schijn	91
Slotbeschouwingen	101
Bibliografie	113

Mi gruwelt dat ic leve.
Hadewych, 'Strofische gedichten, XVII'

Hiersein ist herrlich.
R.M. Rilke, 'Duineser Elegien, VII'

Voorwoord

Voor heel wat mensen biedt kunst de mogelijkheid om even te ontsnappen aan de drukte en de zorgen van het alledaagse leven. Ze schenkt ontspanning of verstrooiing. Voor de twee filosofen die we in dit boek ontmoeten, Arthur Schopenhauer en Friedrich Nietzsche, is kunst echter niets minder dan een zaak van leven en dood. In de kunst staat de zin van het leven op het spel. Kunst schenkt niet de verstrooiing van vrije tijd, sport en ontspanning, maar is *existentieel waardevol*. Kunstwerken, de creativiteit die ze belichamen en het esthetisch genot dat ze opleveren, zijn volgens beide filosofen wezenlijk voor een volwaardig menselijk leven. Over de precieze betekenis van de kunst, waarover beiden waardevolle en nog steeds actuele inzichten leverden, zijn ze het niet eens en voeren ze een strijd op leven en dood. Een strijd die hevig is, maar waarvan de uitkomst (zoals we in de slotbeschouwingen zullen vaststellen) eigenlijk onbeslecht blijft.

Schopenhauers filosofie van de kunst is verbonden met een pessimistische filosofie die stelt dat duurzaam geluk onmogelijk is en dat niet bestaan de voorkeur geniet op bestaan. Die sombere filosofie beïnvloedt zijn visie op de waarde van kunst. Kunstwerken zijn manifestatievormen van de wil tot leven, de doelloze oergrond van de wereld en de bron van onvermijdelijk lijden. De manier waarop kunst ons echter in contact brengt met de wil tot leven, maakt het (paradoxaal genoeg) mogelijk om onze individuele wilsdrang (onze verlangens, behoeften, interesses en passies) tijdelijk op te schorten, zodat wij het wezen van de dingen kunnen contempleren en inzicht in het leven verwerven. Die contemplatieve houding biedt tijdelijk soelaas, omdat ze ons even bevrijdt van de onrust en het lijden dat het willen noodzakelijk met zich brengt. Het kunstwerk heeft een verlossende uitwerking op ons. Zo kan de esthetische contemplatie (voor sommigen althans) een brug vormen naar het volledig verzaken van de wil tot leven, dat het lijden opheft.

Nietzsches filosofie is een levenslange worsteling geweest met het pessimisme van Schopenhauer, en kunnen we begrijpen als een verwoede poging om er een waardig alternatief voor te bieden. Nietzsche laat niet na om Schopenhauers opvattingen over kunst, al te eenzijdig, als 'levensvijandig' te bestempelen. Op

basis van die kritiek zal hij zelf – zoals verderop in dit boek duidelijk zal worden – de creatieve en enthousiasmerende aard van kunst centraal stellen en de betekenis van de kunst situeren in het *beamen* van het leven, in plaats van in de contemplatie en verlossing. Kunstwerken vuren ons aan om de wereld vanuit het esthetisch perspectief van een kunstenaar te beschouwen: niet vanuit het pessimistisch perspectief van Schopenhauer, maar vanuit een *amoreel* standpunt dat ons in staat stelt om het leven, met inbegrip van de ellende en het lijden, te omarmen. Het ja-zeggen tegen het leven dat Nietzsche propageert, vormt bovendien het fundament voor het creatief omvormen van het eigen leven in een kunstwerk en dus voor een ‘esthetische’ ethiek, die haaks staat op Schopenhauers ‘religieuze’ ethiek van het mededogen en de ascese.

In dit boek zal hopelijk duidelijk worden dat de verhouding tussen Schopenhauers en Nietzsches visie op kunst en schoonheid bijzonder ingewikkeld is, en dat men die geenszins – zoals Nietzsche nochtans suggereert – kan herleiden tot de tegenstellingen ‘levensvijandig/levensversterkend’ en ‘verlossing/beaming’. Door beide visies grondig en soms ook kritisch voor het voetlicht te brengen, hoopt de auteur van dit boek niet alleen de lezer aan te sporen om Schopenhauers en Nietzsches schitterende teksten over kunst zelf te bestuderen, maar ook het invloedrijke, negatieve beeld van Schopenhauers esthetica dat Nietzsche in vaak agressieve bewoordingen schetst te nuanceren.

Dit boek gaat gedeeltelijk terug op diverse voordrachten en colleges die ik gedurende vele jaren in binnen- en buitenland heb gegeven. Mijn dank gaat dan ook allereerst uit naar de toehoorders en studenten die zo bereidwillig waren te luisteren en mee te denken over de thema's en problemen die ik hier bespreek. Een deel van het voorliggende boek is geschreven in het karmelietenklooster in Gent en ik wens iedereen daar van harte te danken voor de gastvrijheid. In het bijzonder dank ik Christine Walraeve voor haar belangstelling en vriendschappelijke betrokkenheid, die veel voor mij betekenen. Graag wil ik ook mijn uitgeefster Nancy Derboven bedanken voor haar enthousiasme voor dit project en de vruchtbare samenwerking. Roberta Dreon ben ik zeer erkentelijk voor haar uitnodiging om tijdens het voorjaar van 2025 als gastprofessor aan de Ca' Foscari-universiteit in Venetië te verblijven, waardoor ik in de mooiste denkbare omgeving aan dit boek heb mogen werken. Mijn diepste dankbaarheid gaat uit naar hen die mij alleen al door hun aanwezigheid bemoedigen, en aan wie ik dit boek opdraag: Veerle Rotsaert, mijn echtgenote, en onze dochters Sarah en Eline.

Gent/Venetië, 2025